

Kazimierz Dullak

Postępowanie o dyspensę w sprawach super rato

Ius Matrimoniale 8 (14), 147-177

2003

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ks. Kazimierz Dullak

Postępowanie o dyspensę w sprawach *super rato*

Wprowadzenie

Troska Kościoła o małżeństwo, przejawiała się od czasu nauczania Chrystusa, na różnych odcinkach życia publicznego. W ciągu wieków złożoność problematyki małżeńskiej stawiała Kościołowi coraz to nowe wezwania. Rozstrzyganie zawitych problemów leżało najpierw w gestii hierarchii Kościoła. Zgodnie z duchem teologii katolickiej, podejmowane decyzje przekazywano duchowieństwu całego świata, a w ten sposób docierały one do wiernych, szczególnie zainteresowanych sprawą ich dotyczącą.

Jednym z rodzajów spraw małżeńskich, było małżeństwo ważnie zawarte, lecz z różnych względów niedopełnione. Problem tkwił w tym, czy takie małżeństwo jest rozwiązalne? Chcąc odpowiedzieć na pytanie, trzeba było mieć na uwadze prawdę objawioną: małżeństwo ważnie zawarte jest nierozzerwalne.

Co decyduje o nierozzerwalności małżeństwa: czy akt woli, czy jego dopełnienie przez akt ludzki? Rozstrzygnięcie Kościoła zmierzało do ustalenia, czy papież może dyspensować od takiego małżeństwa, czy też nie ma takiej władzy?

Kodeks Prawa Kanonicznego z 1917 r. idąc za wcześniejszymi oficjalnymi dokumentami i praktyką, sprecyzował: papież może udzielić łaski dyspensy, gdy przekona się o niedopełnieniu konkretnego małżeństwa i istnieniu słusznej przyczyny dyspensowania.

Niniejsze opracowanie ma na celu przebadanie problematyki związanej z małżeństwami niedopełnionymi. Zagadnienie dotyczy bardzo wąskiej dziedziny tak od strony teoretycznej jak i praktycznej.

1. *Dyspensa super rato* w zamyśle ustawodawcy powszechnego

Sobór Watykański II w przedmiocie swoich obrad miał m.in. kwestie małżeństwa i rodziny. W sposób szczególny zagadnienie to zostało omówione w *Gaudium et spes*, gdzie czytamy m.in.: „Głęboka wspólnota życia i miłości małżeńskiej ustanowiona przez Stwórcę i unormowana Jego prawami, zawiązuje się przez przymierze małżeńskie, czyli przez nieodwołalną osobistą zgodę. W ten sposób aktem osobistym, przez który małżonkowie wzajemnie się sobie oddają i przyjmują, powstaje z woli Bożej instytucja trwała także wobec społeczeństwa”¹.

1.1. Władza Kościoła nad małżeństwami ważnie zawartymi lecz niedopełnionymi

Małżeństwo w całej historii Kościoła stanowiło i nadal stanowi związek ze swej natury nierozzerwalny. Obok jedności jest to podstawowy przymiot tejszy instytucji. A jednak nie jest niedorzecznością mówić czy tym samym zajmować się zagadnieniem rozłączenia małżonków. Dla przejrzystości problemu należy najpierw przytoczyć treść kanonów określających instytucję małżeństwa: „Małżeńskie przymierze, przez które mężczyzna i kobieta tworzą ze sobą wspólnotę całego życia, skierowaną ze swej natury do dobra małżonków oraz do zrodzenia i wychowania potomstwa, zostało między ochrzczonymi podniesione przez Chrystusa Pana do godności sakramentu” (kan. 1055§1 KPK). „Małżeństwo zawarte i dopełnione nie może rozwiązać żadna władza i z żadnej przyczyny, oprócz śmierci” (kan. 1141 KPK).

Przytoczone kanony Kodeksu Prawa Kanonicznego obecnie obowiązującego, wskazują jednoznacznie potwierdzająco na fakt bezwzględnie nierozzerwalnego małżeństwa. Warto w tym miejscu wskazać, jakie małżeństwo prawodawca ma na uwadze; chodzi o sakramentalne tj. zawarte pomiędzy ochrzczonymi lub przynajmniej jedno z małżonków jest ochrzczone, skierowane w sposób naturalny do wzajemnego dobra oraz do zrodzenia i wychowania potomstwa.

Mniej oczywiste w nauczaniu Kościoła, na przestrzeni wieków, było udzielenie odpowiedzi na pytanie: co istotowo stanowi czynnik nieroz-

¹ „Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym”, n. 48, w: *Sobór Watykański II, Konstytucje, dekrety, deklaracje*, Poznań, wyd. III, s. 576-577.

zerwalności małżeństwa sakramentalnego. W dyskusji nad tą kwestią stanęły na przeciw siebie dwie szkoły: bolońska i paryska. Pierwsza, zajęła pozycję, że – obok zgody małżonków – istotnym elementem małżeństwa, jakby przypieczętowującym tę zgodę jest jego dopełnienie przez akt cielesny. Myśl ta sięga korzeniami do tekstu Pisma Świętego². Podkreślone tu jest zespolenie małżonków, przez które stają się oni jednym ciałem. Druga ze szkół reprezentuje pogląd, iż tylko i wyłącznie zgoda małżeńska uskutecznia zaistnienie ważnego związku małżeńskiego w Kościele.

Autorytetem papieskim należało rozstrzygnąć zaistniały spór w kwestii o której mowa. Papież Aleksander III który wcześniej był nauczycielem w szkole bolońskiej, podjął się udzielić autorytatywnej odpowiedzi, w rozwiązaniu sporu. Stwierdził, że małżeństwo zawarte (*sponsalia de praesenti*) nie jest automatycznie rozwiązalne przez następne małżeństwo, nawet dopełnione fizycznym współżyciem. To jednak nie wyklucza rozwiązania małżeństwa zawartego, ale niedopełnionego przez ślub czystości³. Zdanie to, było wypośrodkowaniem opinii obu szkół. Następcy Aleksandra III na Stolicy Piotrowej, tylko nieznacznie ewoluowali to zagadnienie⁴. Ale nie od razu papieże podejmowali się udzielania dyspens. Sam Aleksander III miał wątpliwości czy ma władzę do udzielenia dyspensy od małżeństwa ważnie zawartego ale niedopełnionego⁵. Pewne od strony historycznej fakty udzielenia dyspensy zostały zarejestrowane za pontyfikatu Marcina V i Eugeniusza IV czyli w piętnastym stuleciu. Mimo to, nadal trwał spór dotyczący władzy udzielania takich dyspens przez kolejne stulecia⁶. W dniu 16 lipca 1599 r. komisja składająca się z kardynałów, audytorów Roty Rzymskiej i teologów, opowiedziała się za władzą papieską rozwiązywania małżeństwa zawartego lecz niedopełnionego⁷. Komisja, wydając taką opinię, miała na uwadze akt władzy papieskiej, na mocy którego małżeństwo ważnie zawarte przez osoby

² Por. Rdz 2,24 i Mt 19,5

³ Por. S. Biskupski, *Prawo małżeńskie Kościoła rzymskokatolickiego*, Warszawa 1956, s. 406-410.

⁴ Tamże, s. 407.

⁵ M. A. Żurowski, *Kanoniczne prawo małżeńskie okresu posoborowego*, Katowice 1976, s. 387.

⁶ Poszczególnych reprezentantów sporu prezentuje S. Biskupski, dz. cyt., s. 411; M. A. Żurowski, dz. cyt., s. 387-388.

⁷ W. Góralski, *Uświęcające zadania Kościoła – Małżeństwo*, w: „Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego”, t. III, Lublin 1986, s. 327.

ochrzczone albo przez osobę ochrzczoneą i nieochrzczoneą. Związek mężczyzny i kobiety nie został dopełniony przez akt małżeński z natury swej zmierzający do zrodzenia potomstwa, rozwiązuje się ze względu na zaistniałą okoliczność uniemożliwiającą utrzymywanie wspólnego związku.

Powszechna doktryna jak i jurysprudencja Kościoła przyjmuje iż momentem konstytuującym pełnoprawne małżeństwo jest pierwszy akt małżeński, dokonany w sposób naturalny i w sposób ludzki. Tak więc dopełnienie małżeństwa musi być dokonane po zawarciu związku sakramentalnego, względnie u osób przyjmujących chrzest, po chrzcie świętym⁸. Takie małżeństwo jest nierozzerwalne wewnętrznie, tzn. że nawet zgodna inicjatywa małżonków co do rozwiązania węzła małżeńskiego, jest absolutnie wykluczona, z racji na to, że tego domaga się jego natura. Takie małżeństwo jest też nierozzerwalne zewnętrznie, ponieważ żadna władza ludzka, nie może go rozwiązać⁹.

Jednoznacznie z powyższego wynika, że nie bierze się pod uwagę stosunków seksualnych przedmałżeńskich, ani tych które były po ślubie, ale realizowane nie w pełni lub nie na sposób ludzki. Biorąc powyższe pod rozwagę Kongregacja Sakramentów po zbadaniu poszczególnych wypadków, uzyskawszy przekonanie o niedopełnionym małżeństwie przedkłada prośbę papieżowi, jedynie władnemu rozwiązać dyspensą taki związek małżeński. Dyspensa o której mowa, może zawierać w sobie dyspensę od przeszkody występku, z wykluczeniem małżonkobójstwa¹⁰.

Dowody przemawiające za papieską władzą udzielania dyspens od małżeństwa niedopełnionego, wysuwane w licznych dyskusjach, można sprowadzić do następujących:

- stała praktyka Stolicy Apostolskiej udzielania dyspens, trwająca od XV w.,
- Pismo Święte nie zabrania dyspensowania a słowa z Mt 19,6 dotyczą małżeństwa dopełnionego,
- skoro papież ma prawo dyspensować od uroczystych ślubów zakonnych to tym bardziej od małżeństwa niedopełnionego.

⁸ M. A. Żurowski, dz. cyt., s. 389.

⁹ S. Biskupski, dz. cyt., s. 49.

¹⁰ E. Szafrowski, *Prawo kanoniczne w okresie odnowy soborowej*, t. II, Warszawa 1979, s. 307.

1.2. Regulacje prawne zawarte w KPK z 1917 r.

Pierwszy w dziejach Kościoła powszechnego Kodeks Prawa Kanonicznego, papież Benedykt XV promulgował bullą *Providentissima Mater Ecclesia* z dnia 27 maja 1917 r., wszedł w życie w uroczystość Zesłania Ducha Świętego następnego roku czyli w dniu 19 maja 1918 r. została w nim orzeczona władza papieża do udzielania dyspens od małżeństwa ważnie zawartego lecz niedopełnionego, oraz możliwość rozwiązania takiego małżeństwa przez fakt złożenia uroczystej profesji zakonnej przez jedną ze stron (kan. 1119 KPK-17). Prawodawca jednocześnie zaznacza, że do udzielenia dyspensy wymagane jest postępowanie mające na celu zebranie materiału dowodowego, dostarczającego argumentów co do dwóch faktów:

1/ potwierdzającego że małżeństwo rzeczywiście nie zostało dopełnione,

2/ że istnieje słuszna czyli proporcjonalnie ważna przyczyna dyspensowania¹¹.

Małżeństwo jest niedopełnione wówczas, gdy małżonkowie nie mieli ze sobą po ślubie pełnego aktu płciowego. Na akt płciowy składają się następujące elementy:

a/ *erectio membri virilis*,

b/ *penetratio etsi partialis vaginae mulieris*,

c/ *ibique seminis depositio seclusa qualibet investigatione circa naturam ipsius liquidi seminalis*¹².

Na niedopełnienie małżeństwa wpływa zawsze jakaś okoliczność. Często jest ona wynikiem zawierania małżeństwa bez właściwej zgody małżeńskiej¹³. Przymus i bojaźń, występujące podczas zawierania małżeństwa mogły przyczynić się do tego, że małżeństwo nie zostało dopełnione. Jeszcze innymi czynnikami wpływającymi na niedopełnienie małżeństwa są: odraza lub nienawiść, które pojawiły się do współmałżonka zaraz po ślubowaniu. Również niemoc płciowa jednego z małżonków, może być powodem niedopełnienia małżeństwa. Poza tym, niektóre okoliczności zaistniałe po ślubie mogą uniemożliwić dopełnienie małżeństwa; takimi są: rozłączenie małżonków, choroba które-

¹¹ P. Gasparri, *Tractatus Canonice de Matrimonio*, Romae 1932, II, n. 1130.

¹² „*Communicationes*” 6 (1974) s. 178-198, por. T. Pawlúk, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. III, „Prawo małżeńskie”, Olsztyn 1984, s. 127.

¹³ Zob. S. Biskupski, dz. cyt. s. 263-270.

goś z małżonków, brak okazji z racji na miejsce zamieszkania¹⁴. W sytuacjach, w których nie występuje przyczyna niedopełnienia małżeństwa, udowodnienie niedopełnienia jest mało prawdopodobne. Należy dodać, że w sytuacji kiedy wiadomo że jakaś okoliczność będąca przyczyną niedopełnienia małżeństwa spowodowała nieważność małżeństwa, dyspensa papieska powinna ustąpić miejsca skardze o nieważność małżeństwa. Trudno bowiem udzielić dyspensy od małżeństwa, które jest nieważne.

Istotnym argumentem zawartym tak w prośbie skierowanej do papieża, a następnie dowodzącym przyczyn podczas procesu, jest argument moralny. Na jego zaistnienie składają się: oświadczenia stron, zeznania świadków, dokumenty, poszlaki i domniemania (kan. 1975 §2 KPK-17).

Zgodne co do istotnej treści oraz zaprzysiężone oświadczenia stron, że małżeństwo ich nie zostało dopełnione, może stanowić wystarczający środek dowodowy w procesie. O wiarygodności małżonków winni poświadczyć świadkowie. Inne okoliczności występujące w procesie winne również potwierdzić dowodzoną tezę o niedopełnieniu małżeństwa. Bez tych ostatnich, potwierdzających prawdomówność stron i świadków, nie można wyrobić sobie pewności moralnej w tej sprawie, ponieważ zawsze może zachodzić podejrzenie, że małżonkowie ci zmówili się dla swobodnego podejmowania dalszych decyzji.

Zeznania świadków, również nie mogą stanowić wystarczającego środka dowodowego na okoliczność niedopełnienia małżeństwa, jeśli dotyczą samej uczciwości i wiarygodności stron. W procesie winni wystąpić świadkowie (po siedmiu z każdej strony)¹⁵.

Wzmacniającym argumentem dla zeznań świadków jest świadectwo kwalifikacyjne pozytywnie oceniające świadka oraz fakt, że świadek o niedopełnieniu małżeństwa dowiedział się od stron lub osób im najbliższych w czasie niepodejrzanym¹⁶.

Ważnymi, dla sprawy o udzielenie dyspensy *super rato*, są zebrane dokumenty będące tak autentyczne jak i prawdziwe. Pozostałe dokumenty jak np. prywatne, mając moc dowodową zależną od okoliczności w jakich zostały napisane i od czasu w którym powstały.

¹⁴ T. Pawluk, *Kanoniczna praktyka procesowa w sprawach małżeńskich*, Warszawa 1975, s. 160.

¹⁵ J. Glemp, *Obecny stan prawny o dyspensę od małżeństwa niedopełnionego*, w: PK (1974) nr 3-4, s. 125.

¹⁶ W. Szafranski, *Motywy prawne*, Włocławek 1966, s. 296.

Potwierdzeniem zebranych dokumentów jest zapewne również zbadanie zewnętrznego stylu życia małżonków, który to przy różnych okolicznościach prowadził do tego, że między stronami nie wytworzyła się pełna wspólnota życia i miłości.

Bardzo przemawiającym argumentem za niedopełnieniem małżeństwa jest udowodnienie, iż między małżonkami nie było możliwości spotkania się po ślubie. Choć jest to sporadyczny przypadek w dowodzeniu, ale ma on miejsce wówczas, gdy małżeństwo zawierano przez pełnomocnika lub gdy małżonkowie po ślubie nie mogli ze sobą przebywać wyłącznie, albo nie zamieszkali pod jednym dachem.

Jedną z form dowodzenia niedopełnienia małżeństwa jest badanie prowadzone przez biegłych lekarzy, a dotyczących nienaruszonego stanu pochwy u kobiety lub niewłaściwego stanu genitaliów u mężczyzny. Jest to tzw. argument fizyczny. Nie przeprowadza się go u kobiet wówczas, kiedy argument moralny jest wystarczający by mieć pewność moralną co do niedopełnienia małżeństwa. Innym czynnikiem wzbraniającym jest niechęć kobiety do poddania się takiemu badaniu, lub wreszcie kiedy badanie to wydaje się być bezcelowe, np. kobieta już nie jest dziewicą. Podejmując decyzję rezygnacji z argumentu fizycznego trzeba wziąć pod uwagę wszystkie wcześniej zebrane materiały i te które jeszcze są do wykorzystania¹⁷.

Istotnym elementem, który bierze się pod rozwagę zanim zostanie udzielona dyspensa od małżeństwa niedopełnionego, jest słuszna czyli proporcjonalnie ważna przyczyna dyspensowania. Pod tym pojęciem prawodawca rozumie konkretny motyw skłaniający papieża do udzielenia dyspensy. Proporcjonalność przyczyny, o której mowa, wynika z relacji zachodzącej między motywem dyspensowania, a samą dyspensą. Zaistniałe przyczyny należy zbadać, każdą z osobna, z uwzględnieniem konkretnej sytuacji¹⁸. To, czy konkretna przyczyna jest słuszna, podlega ocenie Stolicy Apostolskiej. W sytuacjach, kiedy budzą się wątpliwości, czy przyczyna jest wystarczająca, można godziwie o dyspensę prosić i jej udzielić (kan. 84 §2 KPK-17). Słuszna przyczyna mająca skłonić papieża do udzielenia dyspensy powinna istnieć nie tylko w czasie wnoszenia prośby o dyspensę i trwania procesu, ale przede wszystkim w momencie udzielenia dyspensy (kan. 41 KPK-17).

¹⁷ T. Pawluk, *Kanoniczna praktyka procesowa*, dz. cyt., s. 159-162.

¹⁸ W. Szafrąński, *Motywy*, dz. cyt., s. 302.

Warto w tym miejscu dodać że władza Kościoła w sprawach o dyspensę jest zastępcza (*potestas ministerialis et instrumentalis; potestas vicaria*), wykonywana w imieniu Boga, który sam jeden zwalnia bezpośrednio lub pośrednio od swoich praw naturalnych jak i pozytywnych¹⁹. Dlatego istotnym jest bezsporne stwierdzenie faktu niedopełnienia małżeństwa. Wszelka wątpliwość musi być rozstrzygnięta na drodze specjalnego procesu wzorowanego na procesie sądowym, przypisanego przez Kongregację Sakramentów w Dekrecie *Catholica doctrina* z dnia 07 maja 1923 r. i następnym dokumentach Stolicy Apostolskiej, które zostaną kolejno omówione.

Prawodawca zamieszcza w treści kanonu 1119 KPK-17 informację dotyczącą osób, które mogą wnieść prośbę o udzielenie dyspensy papieskiej. Są nimi albo obie strony razem, albo jedna choćby druga była temu przeciwna. Uzasadnienie tak postawionego problemu wyjaśni przybliżenie ważnych przyczyn dotyczących samych małżonków:

- obawa wielkiego zgorzienia i nienawiści rodzinnej,
- rozwód cywilny lub separacja połączone z niebezpieczeństwem grzechu drugiej strony,
- wewnętrzna zmiana nastawienia małżonków względem siebie,
- niepełny dowód braku zgody,
- choroba zakaźna ujawniona po ślubie, przed dopełnieniem,
- niebezpieczeństwo utraty wiary,
- niebezpieczeństwo grożące jednej ze stron zniesławiające drugą,
- uchylenie się od obowiązków małżeńskich przez jedną ze stron,
- wstąpienie w inny związek małżeński, szczególnie jeżeli jest potomstwo,
- podejrzenie o niemoc płciową²⁰.

Brak ważnej przyczyny lub też podanie przyczyny nieprawdziwej, sfalszowanej nie pozwala na udzielenie dyspensy lub w przypadku udzielenia jej bez ważnej przyczyny czyni ją nieważną²¹.

Mogą również pojawić się okoliczności które mają negatywny wpływ na udzielenie dyspensy, są nimi m.in.:

¹⁹ Kan. 249; kan. 572 §§ 1 i 2; kan. 1120 KPK-17.

²⁰ W. Szafrński, *Rzymskokatolickie prawo małżeńskie*, Poznań 1971, s. 267-268; por. S. Biskupski, dz. cyt., s. 412-413.

²¹ I. Grabowski, *Prawo kanoniczne*, Warszawa 1948, s. 411; F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne, Podręcznik dla duchowieństwa*, Opole 1958, s. 315-317.

- wyrządzenie krzywdy stronie pozwanej poprzez udzielenie dyspensy,
- wywołanie dyspensą zdziwienia lub tym bardziej zgorznienia,
- nadużywanie przez strony życia onanistycznego²².

1.3. Dokumenty Stolicy Apostolskiej w przedmiocie prowadzenia procesu *super rato*

Przeprowadzony proces na pierwszym etapie winien przebiegać zgodnie z wytycznymi zawartymi w *Regulae servandae* z dnia 7 maja 1923 r. Dekret ten dostarcza ordynariuszom miejscowym 106 reguł – szczegółowych norm postępowania przy gromadzeniu materiału dowodowego²³. W dalszym ciągu Stolica Apostolska wydawała dalsze dokumenty, które miały zwrócić uwagę na szczegóły prowadzonych procesów zmierzających do udzielenia dyspensy od małżeństwa ważnie zawartego lecz niedopełnionego²⁴. Dokumenty te m.in. nakazują zachowanie w procesach *super rato* dużej ostrożności co do tożsamości osoby poddawanej badaniom lekarskim na okoliczność niedopełnienia małżeństwa.

Osobny dokument określający postępowanie o dyspensę od małżeństwa niedopełnionego dla Kościołów Wschodnich został wydany w formie Instrukcji *Quo facilius* dnia 10.06.1935 r. przez Kongregację Kościołów Wschodnich²⁵. Przepisy w niej zawarte były wzorowane na dekreście *Catholica doctrina*.

Liczne sprawy napływające z różnych stron świata do Stolicy Apostolskiej, w których proszono o udzielenie dyspensy, przyczyniły się do wydania w dniu 07 marca 1972 r. Instrukcji *Dispensationis matrimonii*²⁶ usprawniającej procedurę poprzez uproszczenie formalności i dostosowanie ich do rzeczywistych potrzeb. Dokument ten obowiązywał tak w Kościele Łacińskim jak i w Kościołach Wschodnich.

²² W. Szafrński, dz. cyt., s. 268-269.

²³ *Regulae servandae in processibus super matrimonio rato et non consumato*, AAS 15 (1923) s. 389-413.

²⁴ T. Pawluk, podaje między innymi następujące dokumenty Stolicy Apostolskiej: *Normae observandae in processibus super matrimonio rato et non consumato ad praecavendam dolosam personarum substitutionem*, AAS 21 (1929) s. 490; *Decretum de quibusdam cautelis in causis matrimonialibus impotentiae et inconsumationis*, AAS 34 (1942) s. 200.

²⁵ AAS 27 (1935) s. 333-340.

²⁶ AAS 64 (1972) s. 244-252.

Rozpatrywanie spraw *super rato* należy według *Dispensationis matrimonii* do wyłącznej (*exclusive*) kompetencji Kongregacji Sakramentów. Tak sprawę porządkował również KPK z 1917 r. w kan. 249 §3, jednak sprawy te na przestrzeni historii kształtowały się różnie²⁷. Wyjątkiem od zasady *exclusive*, jest to że każdorazowy papież na początku swego pontyfikatu udzielał dziekanowi Roty Rzymskiej stałego upoważnienia do rozpatrywania, w razie potrzeby spraw *super rato*, jeżeli by one wyłoniły się ze spraw o nieważność małżeństwa, rozpatrywanych w tymże Trybunale.

Podobną władzę – na mocy przywileju papieskiego – otrzymał również Trybunał Wikariatu Rzymu w odniesieniu do spraw wnoszonych tam, a dotyczących wcześniej nieważności małżeństwa.

Zgodnie z treścią kan. 1557§1 n. 1 KPK – 17, który dotyczy władzy nad osobami piastującymi najwyższe urzędy w państwie podległymi bezpośrednio papieżowi, również w sprawach *super rato*, rozpatruje wyłącznie ta kongregacja lub ten trybunał lub specjalna komisja, której papież w poszczególnych przypadkach je powierzy (kan. 1962 KPK-17)²⁸.

Osoby podlegające Kongregacji dla Kościoła Wschodniego, sprawy o dyspensę od małżeństwa ważnie zawartego lecz niedopełnionego mogły kierować do tejże Kongregacji z racji na to że uzyskała prawo rozpatrywania tego typu spraw. „Wierni obrządku łacińskiego z terenów podległych Kongregacji dla Kościoła Wschodniego mieli jednak zwracać się o dyspensę za pośrednictwem Kongregacji Sakramentów”²⁹.

Pewne zmiany w dotychczasowym sformułowaniu dotyczącym wyłącznej kompetencji w prowadzeniu spraw *super rato* przyniosła konstytucja *Regimini Ecclesiae Universae* z dnia 15 sierpnia 1967 r. Nie użyto w niej słowa *exclusive*, a jedynie w art. 56 §1: „*Ipsa cognoscit quoque et sola de facto inconsummationis*”³⁰.

Kodeks Jana Pawła II systematyzuje tę kwestię w następujący sposób:

„§1. Tylko Stolica Apostolska rozpoznaje fakt niedopełnienia małżeństwa i istnienie słusznej przyczyny do udzielenia dyspensy.

§2. Dyspensa natomiast udzielona jest przez samego Biskupa Rzymskiego” (kan. 1698 KPK).

²⁷ J. Glemp, *Obecny stan prawny*, art. cyt., s. 119.

²⁸ T. Pawlúk, *Kanoniczny proces małżeński*, Warszawa 1973, s. 207.

²⁹ J. Glemp, *Obecny stan prawny*, art. cyt., s. 120.

³⁰ AAS 59 (1967) s. 885, n. 56.

Z powyżej cytowanego kanonu wypływa pośrednio również treść o charakterze procesu *super rato*. Choć nie jest wprost powiedziane, że tego typu procesy są administracyjnymi, to jednak z ich treści wynika niedwuznacznie, że takimi właśnie są.

Już Instrukcja *Dispensationis matrimonii* przypomina biskupom, iż postępowanie o dyspensę od małżeństwa niedopełnionego nie ma charakteru sądowego i dlatego różni się od procesu o nieważność małżeństwa, który ma charakter postępowania sądowego. W sprawach *super rato* nie chodzi bowiem o rozstrzygnięcie sporu i o wyrok który jest aktem sprawiedliwości, lecz o łaskę, którą może udzielić papież. Z racji na powagę sprawy, poszukiwanie prawdy w postępowaniu o dyspensę papieską musi być nie mniej dokładne niż w sprawach ściśle sądowych. Owoc tych prac będzie podstawą dla papieża udzielenia lub odmówienia udzielenia dyspensy³¹.

W jednym z kanonów prawodawca, nawet zaleca biskupowi zlecić te sprawy swojemu lub innemu sądowi³². Prawodawca jednocześnie zachęca biskupów by podczas instrukcji zachowali, „(...) jeśli to możliwe, kanony o gromadzeniu dowodów w zwyczajnym procesie spornym i w sprawach o nieważność małżeństwa, jeśli tylko dadzą się pogodzić z charakterem tych procesów” (kan. 1702 KPK).

Występuje, przewidziane przez prawodawcę, prawdopodobieństwo konieczności przekwalifikowania procesu sądowego o nieważność małżeństwa na drogę administracyjną w której prosi się o dyspensę od małżeństwa ważnego ale niedopełnionego. „Ilekoć podczas instrukcji sprawy wyłoni się bardzo prawdopodobna wątpliwość, dotycząca niedopełnienia małżeństwa, trybunał może, zawieszając za zgodą stron sprawę nieważności, uzupełnić instrukcję do dyspensy *super rato*, a następnie przesłać akta do Stolicy Apostolskiej, wraz z prośbą o dyspensę od jednego lub obydwu małżonków i z wnioskiem trybunału oraz biskupa” (kan. 1681 KPK). Przepis ten jest owocem praktyki na którą zezwalała Konstytucja Kongregacji Sakramentów *Dispensationis matrimonii*. Przyniosła ona bardzo pozytywne rezultaty tzn. gromadzenie akt przez sędziego jest doskonalsze i korzystniejsze dla samej sprawy.

³¹ I. Gordon, *De processu super rato*, Romae 1977, s. 24-31; T. Pawluk, *Kanoniczny proces*, dz. cyt., s. 210.

³² Kan. 1700 KPK: „§1. Zachowując przepis kan. 1681, instrukcję tych procesów powinien biskup zlecić, na stałe lub w poszczególnych wypadkach, trybunałowi swojej lub obcej diecezji, albo odpowiedniemu kapłanowi”.

Należy tu dodać że przy zmianie kwalifikacji toczonego procesu z sądowego na administracyjny nie zmienia się trybunał zajmujący się tą samą sprawą³³. Jednocześnie konieczne jest, by strony wyraziły zgodę na zmianę trybu postępowania z sądowego na administracyjny.

Śledząc przepisy Kodeksu Jana Pawła II dotyczące dyspensy od małżeństwa ważnie zawartego ale nie dopełnionego³⁴ można dojść do przekonania, że mają one charakter nie tylko prawny, ale również pastoralny, jednocześnie pozostawiają do rozstrzygnięcia wielu szczegółów Kongregacji Sakramentów.

Prawodawca kodyfikując to zagadnienie troszczy się o ubogacenie procedury przepisami prawno – procesowymi, a jednocześnie o jej uproszczenie, a także praktyczne przyspieszenie możliwości otrzymania dyspensy. Przejawia się to w następujących przepisach Kodeksu Jana Pawła II:

- uprawnieniu biskupów do przyjęcia prośby skierowanej do papieża i prowadzeniu instrukcji na mocy prawa,
- możliwości przekazania przez ordynariusza prowadzenia instrukcji kompetentnemu trybunałowi, własnej lub innej diecezji,
- wprowadzeniu instytucji doradcy prawnego,
- złagodzeniu tajemnicy podczas trwania instrukcji i po jego zakończeniu,
- możliwości przekazania biskupowi przez sędziego instruktora stosownej relacji,
- możliwość – w przypadku negatywnego osądu Stolicy Apostolskiej – zezwolenia biskupa, by doradca prawny mógł uzupełnić instrukcję sprawą³⁵.

Jak wyżej nadmieniono, biskup może przyjąć prośbę o dyspensę skierowaną do Ojca św. Po myśli kan. 1699§1 KPK „(...) biskup diecezjalny stałego lub tymczasowego zamieszkania petenta” ma władzę *ex iure*³⁶. W kolejnym passusie tegoż kanonu stawia się biskupowi pewne ograniczenia w przyjęciu prośby o dyspensę. „Jeśli jednak przedstawiony wypadek zawierałby szczególne trudności natury prawnej lub

³³ Por. kan. 1963 §2 KPK-17; *Regulae servandae* art. 3 i 4; *Dispensationis matrimonii* I e; Kan. 1700 §2 KPK.

³⁴ Kan. 1697-1706 KPK.

³⁵ G. Bartoszewski, *Postępowanie w procesie o uzyskanie dyspensy od małżeństwa zawartego, ale niedopełnionego*, w: „Kościół i prawo”, t. VII, Lublin 1990, s. 119-120.

³⁶ E. Szafrowski, *Chrześcijańskie małżeństwo*, Warszawa 1985, s. 147-148; tenże, *Podręcznik prawa kanonicznego*, t. IV, Warszawa 1986, s. 163-164.

moralnej, biskup diecezjalny powinien zasięgnąć rady Stolicy Apostolskiej” (kan. 1699 §2 KPK).

Dyspozycje Kodeksu Jana Pawła II dotyczące spraw *super rato*, choć czynią postęp w uporządkowaniu tej materii, nie uchylają pytania: czy nadal obowiązują dotychczasowe instrukcje wcześniej wydane w tym przedmiocie. Zgodnie z kan. 6 §1 n. 2, skoro nie są sprzeczne z przepisami aktualnie obowiązującym, należy przyjąć, że nie tracą one swej obowiązywalności.

2. Rola Trybunału Prymasowskiego *super rato* w sprawach prowadzonych w Polsce

Po zakończeniu działań wojennych w Polsce, władzę objął w lipcu 1945 roku Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej. Nie zwrócił się o uznanie do Stolicy Apostolskiej, ani też nie wyraził chęci nawiązania z nią stosunków dyplomatycznych. Co więcej, wkrótce po objęciu władzy, bo już 12 września 1945 roku podjął uchwałę o zerwaniu konkordatu zawartego w roku 1925³⁷. Nie był to akt przypadkowy, ale manifestacja nowej polityki władz wobec Kościoła w Polsce i Stolicy Apostolskiej oraz zapowiedź nowego porządku prawnego w polityce wyznaniowej, do jakiego rząd zmierzał³⁸. W ślad za deklaracją o zerwaniu konkordatu wystąpiły ostre ataki na osobę papieża Piusa XII. Chodziło o osłabienie więzi moralnej, a w dalszej perspektywie, na płaszczyźnie jurysdykcyjnej, zniszczenie jedności między Kościołem w Polsce i Stolicą Apostolską, a nawet stworzenie Kościoła oderwanego od Stolicy Apostolskiej³⁹.

Zdecydowana postawa Episkopatu Polski na czele z jej Przewodniczącym Stefanem kard. Wyszyńskim, prymasem Polski, w obronie autorytetu papieża Piusa XII w narodzie polskim, oraz troska o jedność Kościoła w Polsce w łączności ze Stolicą Apostolską sprawiła, że w *Porozumieniu* zawartym między Episkopatem Polski a rządem Rzeczypos-

³⁷ M. Fąka, *Państwowe prawo wyznaniowe PRL. Wybór tekstów źródłowych*, Warszawa 1978, s. 27-30.

³⁸ T. Pawluk, *Problem wygaśnięcia konkordatu polskiego z 1925 roku*, w: PK (1986) nr 1-2, s. 133-148 (autor przedkłada w tym artykule bogatą literaturę tematu).

³⁹ J. Krukowski, *Stolica Apostolska i Polska po II wojnie światowej (1945-1989)*, w: „Kościół i prawo”, t. XI, Lublin 1993, s. 65-77.

spolitej Polskiej 14 kwietnia 1950 r. została zamieszczona gwarancja, iż strona rządowa uznaje najwyższą władzę papieża nad Kościołem w Polsce⁴⁰. Atmosfera wokół Kościoła w Polsce, jednak nie zmieniła się, gdyż *Porozumienie* nie było respektowane przez władze państwowe⁴¹. Kontakty duchowieństwa polskiego z Watykanem były celowo utrudniane, dlatego kard. Stefan Wyszyński podejmował działania, by otrzymać od papieża potrzebne władze do sprawnego administrowania Kościołem w Polsce.

W dziedzinie sądowniczej, kontakt z Watykanem był nieunikniony, szczególnie w sprawach o orzeczenie nieważności małżeństwa na etapie trzeciej i kolejnych instancji. W sprawach małżeństw niedopełnionych, w których prosi się o dyspensę papieską konieczne było, mimo utrudnień, dostarczanie akt do Stolicy Apostolskiej.

2.1. Powołanie do istnienia Trybunału Prymasowskiego *super rato* w Warszawie

Według obowiązujących przepisów zawartych w dekrete Kongregacji Sakramentów *Regulae servandae* z dnia 07 marca 1923 r. sprawy *super rato* po zebraniu materiału dowodzącego niedopełnienie małżeństwa, akta należało przesłać w tłumaczeniu na język łaciński do Stolicy Apostolskiej. Korespondencja i inne środki komunikacji były utrudnione przez władze świeckie. Stąd indultem *Extraordinaria adiuncta*⁴² z dnia 1 marca 1950 r. Kongregacja Sakramentów udzieliła pozwolenia proszącemu Prymasowi w imieniu wszystkich biskupów Polski, na utworzenie „Prymasowskiego Trybunału *super rato*”⁴³. Uzasadnienie tej decyzji znalazło się już w pierwszym zdaniu dokumentu: „*Extraordinaria adiuncta, modo in Polonia vigentia, impossibilem fere reddere videntur transmis-*

⁴⁰ E. Pałyga, *Polsko-watykańskie stosunki dyplomatyczne*, Warszawa 1988, s. 221-231.

⁴¹ P. Raine, *Kardynał Wyszyński I/2*, Londyn 1979, s. 379-381; por. tegoż, *Kościół w PRL. Dokumenty 1945-1959*, t. I, Poznań 1994, s. 232 i nast.

⁴² *Extraordinaria adiuncta* został podpisany dn. 01.03.1950 r. przez kard. Aloisi Masella Prefekta Kongregacji, N. 7013/49, w: Archiwum Prymasa Polski (APP) – Prymasowski Trybunał *super rato*; por. W. Szafranski, *Motywy*, dz. cyt. s. 303-309.

⁴³ Trybunał Prymasowski *super rato* tworzą: grono konsultorów, obrońców wężła małżeńskiego i relatorów. Trybunał jest podporządkowany Sekretariatowi Prymasa Polski. Członkowie Trybunału, po złożeniu przysięgi wobec Księdza Prymasa lub jego delegata, są zobowiązani do zachowania tajemnicy na temat opracowywanych spraw oraz do szybkiego i sumiennego ich załatwienia.

sionem ad Sanctam Sedem universorum actorum processuum pro impetranda Pontificia dispensatione a matrimonio utpote tantum rato et non consummato confectorum (...)”⁴⁴. Stolica Apostolska udzielając Indultu *Extraordinaria adiuncta*, zaznaczyła w jego treści, konieczność zachowania wszystkich przepisów, reguł i norm wydanych w tej materii dnia 07 maja 1923 r.⁴⁵, oraz wszystkich innych przepisów, które dotyczą prowadzenia takich procesów⁴⁶. Poza tym wydała szczególne przepisy dla tej sytuacji, o której wspomniała w uzasadnieniu wydania tegoż dokumentu. Najpierw, Kongregacja wskazuje na konieczność podjęcia starań, ze strony biskupa, zmierzających do otrzymania upoważnienia od Prymasa Polski, do przeprowadzenia instrukcji spraw *super rato* na terenie własnej diecezji zgodnie z dokumentami tejże Kongregacji z dn. 07 maja 1923 r. (por. pkt 1). Prymas, natomiast ze swej strony powinien wyznaczyć czterech kapłanów, obdarzonych wiedzą kanoniczną i o nienagannej moralności, będących pomocą w prowadzonym procesie. Trzech z nich będzie miało zadanie wydać obiektywne wota dotyczące faktu niedopełnienia małżeństwa, podanie racji przemawiających za udzieleniem dyspensy, a także uwagi dotyczące ewentualnego zgorzenia w przypadku udzielenia dyspensy. Czwarty spośród wyznaczonych kapłanów pełnić ma rolę obrońcy węzła małżeńskiego. Wszyscy czterej, zanim przystąpią do pełnienia funkcji, im powierzonych, winni złożyć wobec Księdza Prymasa przysięgę, że będą spełniać należycie i wiernie swój urząd, a także zachowają tajemnicę (por. pkt 2).

2.2. Przebieg procesu *super rato* według przepisów obowiązujących do 1972 r.

Akta procesowe, zebrane na terenie poszczególnych diecezji w Polsce, sporządzone zgodnie z *Regułami* Kongregacji, winne być przesła-

⁴⁴ *Extraordinaria adiuncta*.

⁴⁵ *Regule Servandae in processibus super matrimonio rato non consummato*, w: AAS 15 (1923) s. 389-413.

⁴⁶ M.in.: *Normae observandae in processibus super matrimonio rato et non consummato ad praecavendam dolosam personarum substitutionem*, z dnia 27.03.1929 r., w: AAS 21 (1929) s. 490; *Decretum de quibusdam cautelis in causis matrimonialibus impotentiae et inconsummationis*, z dnia 12.06.1942 r., w: AAS 34 (1942) s. 200; *Litterae ad Exc. mos Archiepiscopos, Episcopos atque locorum Ordinarios*, z dnia 15.06.1952, Prot. N. 4380/52, (dokument ten nie został opublikowany).

ne razem z wotum biskupa diecezjalnego, sporządzonym w języku łacińskim, łącznie z uwagami obrońcy węzła małżeńskiego tejże diecezji, do Księdza Prymasa. Ten z kolei, akta przekaże przez siebie wyznaczonemu obrońcy węzła małżeńskiego, by jak najprędzej sporządził swoje uwagi dotyczące poszczególnego przypadku, w języku łacińskim (por. pkt 3). Następnie akta zostają przekazane poszczególnym trzem kapłanom, którzy po pilnym ich przestudiowaniu, każdy oddzielnie, bez wzajemnego naradzania się i z zachowaniem tajemnicy, sporządzają swoje wotum w języku łacińskim na temat prawdy w nich zawartej z podaniem racji tak prawnej jak i faktycznej, dzięki której doszedł do swojej konkluzji (por. pkt 4). O ile te trzy wota będą zgodne za udzieleniem dyspensy, wówczas Ksiądz Prymas winien sporządzić swoją opinię w tej sprawie, podając argumenty prawne, a szczególnie faktyczne z uwzględnieniem uwag obrońcy węzła małżeńskiego, na które jeśli to konieczne, nie omieszcza udzielić odpowiedzi. W wotum Księdza Prymasa należy zamieścić wyjątki zaprzysiężonych zeznań małżonków i świadków w sprawie, a także opinie biegłych, zaznaczając przy tym strony oryginalnych akt z których zostały zaczerpnięte (por. pkt 5).

Sprawa staje się bardziej skomplikowana wówczas, gdy wota poszczególnych trzech kapłanów są rozbieżne, tzn. gdy jedna lub dwie opinie są przeciwne udzieleniu dyspensy papieskiej. W takiej sytuacji, akta należy złożyć w archiwum kurii diecezjalnej, a o sprawie należy powiadomić Kongregację Sakramentów. W przypadku, kiedy tylko jedno wotum jest przeciwne udzieleniu dyspensy, Ksiądz Prymas po dokładnym rozpatrzeniu akt, uważając za pożyteczne może żądać, aby kuria diecezjalna uzupełniła akta procesowe. W tym wypadku sam wskaże odpowiednie punkty (*capita*) do instrukcji uzupełniającej. Kiedy zaś zostanie sporządzone uzupełnienie akt, Ksiądz Prymas zarządzi nowe wotum od kapłana który wcześniej wnioskował przeciw dyspensie. Następnie Ksiądz Prymas sporządzi relację według tego co postanowiono w przypadku kiedy wszystkie wota były za udzieleniem dyspensy (por. pkt 6).

Kolejnym etapem jest wysłanie, jak najszybciej i jak najbezpieczniej akt do Kongregacji Sakramentów. Zawierają one wotum biskupa diecezjalnego, trzech wspomnianych kapłanów wyznaczonych przez Prymasa, uwagi obrońcy węzła małżeńskiego, a także relację Księdza Prymasa. W Kongregacji zostaną podjęte następne czynności przepisane prawem, tzn. bada je trzech konsultorów i gdy opinie są zgodne prefekt Kongregacji przedkłada je papieżowi, nie wykluczając jednak

możliwości, jeśli taka zajdzie potrzeba, domagania się przesłania z diecezji oryginalnych akt, celem dokładniejszego ich przestudiowania (por. pkt 7).

Podczas audiencji dnia 25 lutego 1950 r. po przedstawieniu przez Prefekta Kongregacji Sakramentów, papież Pius XII zatwierdził Prymasowski Trybunał na dwa lata („ad biennium”). Po upływie dwóch lat Indult był systematycznie przedłużany na kolejne dwulecia⁴⁷. Nowy system prowadzenia spraw o dyspensę od małżeństwa ważnie zawartego ale niedopełnionego był korzystny również z tej racji, że nie trzeba było wszystkich akt tłumaczyć na język łaciński.

Kongregacja czuwając nad prawidłowym przebiegiem procesu na terenie Polski, przysyłała poprzez Trybunał Prymasowski *super rato* różne wskazania czy pouczenia⁴⁸, podobnie i sam Prymas dzielił się wskazaniem, dla dobra prowadzonych spraw *super rato*⁴⁹. Szczególne znaczenie dla prowadzonych spraw, miało przesłane do wszystkich biskupów diecezjalnych i rządców diecezji, pismo w którym zostały wyszczególnione braki proceduralne spostrzeżone w już nadesłanych aktach spraw *super rato*. Ksiądz Prymas w piśmie wiodącym podkreśla: „Mając przeto na uwadze dobro dusz, poleciłem dokonać spisu najważniejszych i najczęstszych braków proceduralnych, spotykanych w aktach małżeństw niedopełnionych, dotychczas zbadanych, aby na przyszłość zapobiec ich powtarzaniu się”⁵⁰. W piśmie tym zostały podkreślone niektóre uwagi, jako bardzo ważne. Należy do nich zwrócić uwagę przez obrońcę węzła małżeńskiego, by w żadnym kwestionariuszu dla świadków nie zabrakło pytań: skąd, w jaki sposób i kiedy pytany dowiedział się o istocie sprawy (pkt. 1). Następnie należy wszystkich świadków pytać o dane dotyczące obu stron (pkt. 7). Należy czuć by nie zabrakło w aktach świadectw moralności i wiarygodności

⁴⁷ Daty dokumentów Kongregacji Sakramentów przedłużające obowiązywanie Indultu: 30.04.1952 r., 20.04.1954 r., 14.04.1956 r., 18.04.1959 r., 20.03.1962 r., 11.11.1965 r., 08.11.1968 r., 09.02.1973 wszystkie te pisma mają jednakową sygnaturę – N. 7013/49, w: APP – Prymasowski Trybunał *super rato*.

⁴⁸ *Instructio S. Congregationis de Sacramentis de munere defensorum vinculi*, N. 63304/50, die 14 mensis Novembris 1950., w: APP.

⁴⁹ S. Wyszyński Prymas Polski, *Instructio Poloniae Primatis quoad transmissionem actuum processum super rato et non consummato*, N. 1197/50/R., dn. 30.05.1950 r., w: Archiwum Sądu Kościelnego w Gorzowie Wlkp. (ASK).

⁵⁰ S. Wyszyński Prymas Polski, Pismo zaadresowane do Ks. Prałata Tadeusza Załuckowskiego, Administratora Gorzowskiego, z dnia 15.10.1951 r., w załączeniu: Braki proceduralne w aktach spraw małżeństw niedopełnionych.

(pkt. 8), a orzeczenia biegłych dokonywane na piśmie by nie były zbyt lakoniczne (pkt. 9). Ostatnią uwagą poczynioną w tym piśmie jest sprawa przyspieszenia toku postępowania (pkt. 14)⁵¹.

W podobnym tonie i z tym samym załącznikiem zostało ponownie wysłane pismo do poszczególnych diecezji i administracji kościelnych, tym razem przez Sekretariat Przewodniczącego Episkopatu. Oznacza to, że postępowanie na poziomie zbierania dokumentów nie polepszyło się „(...) i w konsekwencji powodują, że liczne sprawy małżeństw niedopełnionych musiały ulec szkodliwej i przykrej dla petentów zwłoce albo, co gorsza, musiały przepaść zupełnie”⁵². Podobne uwagi były poczynione również, na mniejszą skalę, w późniejszym czasie. Przesyłano je bezpośrednio na adresy sądów duchownych w Polsce⁵³.

2.3. Modyfikacje procesu *super rato* w Polsce po 1972 r.

Obowiązujące przepisy Kongregacji Sakramentów z dnia 07 maja 1923 r., z czasem okazały się niewystarczające do sprawnego prowadzenia postępowania o dyspensę od małżeństwa niedopełnionego. Postępowanie to wymagało reformy polegającej na uproszczeniu formalności proceduralnych i dostosowaniu ich do rzeczywistych potrzeb. Taką reformę wprowadziła instrukcja *Dispensationis matrimonii*, Kongregacji Sakramentów z dnia 07 marca 1972 r.⁵⁴ Zawarte w Instrukcji postanowienia obowiązują nie tylko w Kościele Katolickim, ale i w Kościołach Wschodnich. Nie wypiera ona „Reguł” z 1923 r., lecz zmienia niektóre ich postanowienia⁵⁵.

Po wejściu w życie instrukcji *Dispensationis matrimonii*, Prymas Polski w październiku 1972 r. wystąpił do Kongregacji Sakramentów z prośbą o uproszczenie procedury dla spraw prowadzonych na terenie Polski. Do prośby tej został załączony projekt tegoż uproszcze-

⁵¹ Tamże.

⁵² Sekretariat Przewodniczącego Episkopatu, *List do Pracowników Sądowych*, dn. 11.05.1954 r. w załączeniu: *Braki proceduralne*, w: APP.

⁵³ Sekretariat Przewodniczącego Episkopatu, *Listy do Sądów Duchownych w Polsce*, z dnia 19.04.1955 r. (brak sygnatury), z dnia 16.06.1965 r. (brak sygnatury), z dnia 01.08.1977 r. – N. 1710/77/P w załączniku pismo Kongregacji Sakramentów do Prymasa Polski z dnia 15.07.1977 r. – Prot. N. 860/77, w: ASK.

⁵⁴ AAS 64 (1972) s. 244-252; polskie tłumaczenie w: PPK 9493-9523.

⁵⁵ T. Pawluk, *Kanoniczny proces*, dz. cyt. s. 206 i nast.

nia. Kongregacja, po przedyskutowaniu projektu, przedstawiła go papieżowi a w dniu 09 lutego 1973 r. papież Paweł VI zatwierdził modyfikację dotychczas obowiązującego Indultu, z klauzulą ważności na dwa lata⁵⁶.

Według zmodyfikowanego Indultu konieczne jest jedno wotum konsultora, a nie trzech, jak było wcześniej. W przypadku, gdy konsultor dał negatywną opinię, Ksiądz Prymas decyduje, czy akta mają być złożone w archiwum, czy należy podjąć działania zmierzające do uzupełnienia dowodów. Gdy zostaną pozyskane kolejne dowody, ten sam konsultor ma podjąć się pracy nad nowym wotum⁵⁷.

Opracowania materiału procesowego na terenie diecezji, pozostały bez zmian. Natomiast wspomniane, tylko jedno wotum konsultora, redukując pozostałych dwóch, wymagało większej odpowiedzialności pozostałych opracowań tzn. jednego konsultora, obrońcy wężła małżeńskiego i relatora Trybunału Prymasowskiego. Dlatego Ksiądz Prymas, jako odpowiedzialny za wykonanie Indultu, wydał w dniu 24 maja 1973 r. Instrukcję, która zawiera wytyczne postępowania o dyspensę papieską od małżeństwa niedopełnionego, w diecezji i do prac samego Trybunału Prymasowskiego⁵⁸.

Referent w Sekretariacie Prymasa Polski, a jednocześnie sekretarz Prymasa Polski ks. Józef Glemp⁵⁹ za najważniejsze uwagi z Instrukcji, a dotyczące procesu w diecezji uważa następujące:

„a/ Zgodnie z upowszechniającym się zwyczajem instrukcje procesu *super rato* mają przeprowadzać sądy diecezjalne, a nie kurie.

b/ Sprawy *super rato* mają być załatwiane szybko.

c/ Sędzia instruktor ma żądać od kompetentnych duszpasterzy sumiennie opracowanych świadectw moralności, *obrazujących wiarygodność stron i świadków*.

d/ Kłaść nacisk podczas zbierania dowodów za niedopełnieniem na przyczynę niedopełnienia (a nie tylko na przyczynę do udzielenia dyspensy)⁶⁰.

⁵⁶ Kongregacja Sakramentów, *Extraordinaria adiuncta*, z dnia 09.02.1973 r., Prot. N. 33/73 A. G. II.

⁵⁷ *Extraordinaria adiuncta* z dn. 15.02.1973 r. został podpisany przez kard. Antoniusa Samore; zawiera 6 punktów wskazujących na tok postępowania, w: ASK.

⁵⁸ S. Wyszyński, *Instrukcja Prymasa Polski dotycząca postępowania o dyspensę „super rato”*, dn. 24.05.1973 r., N. 1407/73/P, w: APP.

⁵⁹ G. Polak, *Kto jest kim w Kościele?*, Warszawa 1995, s. 104.

⁶⁰ J. Glemp, *Obecny stan prawny*, art. cyt., s. 128.

Pozostałe uwagi zawarte w Instrukcji to:

a/ zobligowanie do sumiennego zachowania obowiązujących norm zawartych w już wcześniejszych dokumentach (pkt. I),

b/ ilość świadków oraz ich wybór z wielu proponowanych, zależy od uznania instruktora (pkt. III),

c/ wotum czyli uzasadnienie prawne i faktyczne opracowuje na podstawie akt sprawy biskup diecezji, w przypadkach kiedy proces rozpoczął się od skargi o nieważność małżeństwa – wotum opracowuje zespół sędziowski, zaś biskup dołącza swoją opinię lub podpisuje wotum sędziów (pkt. IV),

d/ obrońca węzła małżeńskiego zaraz po zakończeniu instrukcji procesu pisze swoje uwagi po łacinie (pkt. V).

W stosunku do Trybunału Prymasowskiego, Instrukcja domaga się od konsultora, by jego wotum było obszerne i uwzględniało opracowane przez obrońców (diecezjalnego i Trybunału Prymasowskiego) uwagi, i wotum biskupa. Konsultor winien swoje opinie uzasadnić dłuższymi fragmentami zeznań (pkt. VI).

Relator, ocenia natomiast całość akt i wszystkie opracowania. Sprawdza też poprawność dokonanych tłumaczeń dostarczonych opinii, porządkuje argumentację, szczególnie przyczyny do udzielenia dyspensy. Bierze też pod uwagę opinie na temat ewentualnego zgorznięcia z udzielenia dyspensy (pkt VII).

Każde opracowane wotum dostarczone do Trybunału Prymasowskiego w języku łacińskim winno być w czterech egzemplarzach, z których jedno pozostaje, a trzy zostają wysłane do Kongregacji Sakramentów. Cytaty z zeznań zawartych w aktach mogą być przetłumaczone na język włoski lub francuski. Sformułowania które są trudne do przetłumaczenia a istotne dla sprawy, można podać, obok poprawnej wersji tłumaczenia, także w brzmieniu polskim (pkt. VIII)⁶¹.

Kolejne przedłużenie Indultu *Extraordinaria adiuncta* z dnia 09 lutego 1973 r., które nastąpiło w dniu 29 października 1974 r.⁶², przyczyniło się do wydania, przez Prymasa Polski – jako wykonawcy Indultu a jednocześnie Przewodniczącego Trybunału Prymasowskiego – kolejnej instrukcji dotyczącej procedury o dyspensę *super rato*

⁶¹ S. Wyszynski, *Instrukcja* z dnia 24.05.1973 r.

⁶² Daty dokumentów Kongregacji Sakramentów przedłużające obowiązywanie Indultu: 29.10.1974 r., 01.05.1976 r., 20.12.1977 r., 17.05.1979 r., 23.05.1980 r. – Prot. N. 780/80, 16.09.1981 r. – Prot. N. 981/81, w: APP

w Polsce⁶³. Do instrukcji zostało załączonych 5 formularzy: prośby do Ojca Świętego, świadectwo moralności i prawdomówności dla stron i świadków, protokół z sesji sędziowskiej przekwalifikującej proces o nieważność małżeństwa w prośbę o dyspensę od małżeństwa niedopełnionego, oraz wzór dekretu zamknięcia postępowania dowodowego.

Troska odpowiedzialnych, tak na szczeblu całego Kościoła jak i wspólnot lokalnych, w istocie dotyczyła prawidłowo przeprowadzonej procedury spraw *super rato*, zmierzającej do ostatecznego przedłożenia sprawy papieżowi lub zaniechania procesu na jak najwcześniejszym etapie. Duży wkład w to dzieło miały uniwersytety katolickie, szczególnie te które opracowywały tekst nowego kodeksu dla Kościoła łacińskiego⁶⁴.

Prymas Polski Józef kard. Glemp wystosował dn. 09 lutego 1987 r., do biskupów poszczególnych diecezji pismo (N. 418/87/P.)⁶⁵, w którym wyrażając troskę o prawidłowo prowadzone procesy załącza Okólnik Kongregacji Sakramentów, dotyczący różnych kwestii pastoralnych procesów *super rato*⁶⁶. Pismo to zawiera w sobie pięć tytułów: wszczęcie i przebieg procesu (odnośnie argumentu moralnego i fizycznego), zamknięcie procesu, oraz usunięcie klauzuli dodanej do reskryptu, a także *De responsionibus dilatoriis vel negativis ab hac Congregatione datis*.

Litterae circulares, o którym mowa, jest odpowiedzią na głosy *Patrum Congregationis Plenariae Dicasterii*, która odbyła się w kwietniu 1985 r., gdzie uznano za stosowne zebrać główne reguły dla lepszego zrozumienia i stosowania norm.

⁶³ S. Wszyński, *Instrukcja Prymasa Polski dotycząca procedury o dyspensę papieską „super rato” w Polsce*, z dnia 27.02.1975 r., N. 563/75/P. w: Archiwum Sądu Biskupiego w Koszalinie (ASB).

⁶⁴ Por. I. Gordon, *De processu*, dz. cyt.; autor ma duży wkład naukowy szczególnie na Uniwersytecie Gregoriańskim, jak również w *Cursus Renovationis Canonicae pro Iudicibus*.

⁶⁵ J. Glemp, *Pismo do biskupów diecezji*, w: ASB; w treści mowa jest o załączeniu polskiego tłumaczenia pisma Kongregacji, w dostępnych dla mnie archiwach, łącznie z APP, nie znalazłem wspomnianego tłumaczenia dokumentu na język polski; kolejne pismo zostało wystosowane przez Sekretariat Prymasa Polski do Wikariuszy Sądowych dn. 26.01.1988 r. (N. 286/88/P) z poleceniem nadsyłania wszystkich kopii zeznań stron i świadków, ponieważ konsultorzy Kongregacji natrafiają na nieścisłości wynikające z opracowań łacińskich lub braku cytowania oryginalnych zeznań.

⁶⁶ *Litterae Circulares De processu super matrimonio rato non consummato (De precessu)*, z dnia 20.12.1986 r., Prot. N. 1400/86, w: APP.

Należy zapewne przedłożyć, dla pełnego obrazu sprawy, tok postępowania zmierzającego do uzyskania dyspensy papieskiej od małżeństwa ważnie zawartego lecz niedopełnionego, uwzględniając obowiązujący Kodeks Prawa Kanonicznego⁶⁷ i inne aktualne w tej materii, dokumenty Stolicy Apostolskiej.

2.4. Przepisy KPK z 1983 r. uzupełnione Instrukcją z 1986 r.

Od wejścia w życie instrukcji *Dispensationis matrimonii*, wszyscy biskupi diecezjalni, każdy na swoim terenie, mają władzę wszczęcia procesu o niedopełnienie małżeństwa⁶⁸. Nowy Kodeks mówi, że osobą kompetentną do przyjęcia prośby skierowanej do papieża jest biskup diecezji, w której orator ma stałe lub tymczasowe zamieszkanie. Upoważnienie do prowadzenia instrukcji jest wówczas gdy biskup „stwierdzi że prośba jest uzasadniona” (kan. 1699 §1 KPK).. Udzielenie biskupom tej władzy ma charakter *ex iure*, podczas gdy Instrukcja z 1972 r. udzielała tej władzy jako delegowanej na stałe⁶⁹. Biskupi „nie mają odtąd obowiązku proszenia o to Stolicy Apostolskiej” (I). Instrukcja nadmieniała, że biskup obowiązany był zachować art. 7 i 8 *Regulae servandae*, co oznacza że właściwy był biskup miejsca, na którego terytorium małżonek proszący o dyspensę miał stałe lub tymczasowe zamieszkanie lub miejsca zawarcia małżeństwa. W przypadku gdy strona prosząca nie miała przeprowadzonej separacji, właściwym był również biskup strony pozwanej, o ile była katolicka⁷⁰.

Kodeks Jana Pawła II precyzuje kompetencje biskupa diecezjalnego⁷¹ stałego lub tymczasowego zamieszkania oratora, bez rozróżnienia, czy strona jest katolicka czy też nie.

⁶⁷ Kan. 1697-1706 KPK, kan. 1501 i nast. oraz kan. 1671 i nast. KPK.

⁶⁸ Prawo biskupów, o którym mowa, obowiązywało do wejścia w życie nowego Kodeksu, (roz. I).

⁶⁹ Zagadnienie to było regulowane wcześniej w następujących dokumentach: *Regulae servandae* z dnia 07.05.1923 r., n. 3 §2,4; Instrukcji *Provida mater Ecclesia* z dnia 15.08.1936 r., art. 206 §1.

⁷⁰ G. Bartoszewski, *Postępowanie w procesie*, art. cyt., s. 122-123.

⁷¹ Chodzi tu również o wszystkich zrównanych w prawie z biskupem diecezjalnym, por. dekret soborowy „O pasterskich zadaniach biskupów w Kościele” *Christus Dominus*, nr 21, w: *Sobór Watykański II, Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, Poznań 1968, s. 242; oraz kan. 370-371 KPK.

W poszczególnych wypadkach można zwracać się do Kongregacji Sakramentów o rozszerzenie kompetencji tak, aby proces był prowadzony w miejscu w którym *de facto* będą zbierane dowody, istotnym elementem jest tu zgoda biskupa miejsca zamieszkania strony proszącej o dyspensę⁷².

Referowany wyżej kan. 1699 w §2 stawia biskupowi pewne ograniczenia w przyjęciu prośby: „Jeśli jednak przedstawiony wypadek zawierałby szczególne trudności natury prawnej lub moralnej, biskup diecezjalny powinien zasięgnąć rady Stolicy Apostolskiej”. Pozostaje kwestią otwartą, które przypadki prawodawca ma na uwadze? Odwołując się do praktyki Kongregacji, można wyszczególnić za o. Gabrielem Bartoszewskim – kierownikiem Trybunału *super rato*, następujące przypadki:

a/ fakt domniemanego niedopełnienia małżeństwa, gdy małżonkowie przy współżyciu praktykowali stosunki przerywane lub stosowali prezerwatywy;

Mogą tu wystąpić dwa rodzaje spraw: I. obie strony zgodnie stosowały takie praktyki – ordynariusz w tym przypadku nie ma podstaw do przyjęcia skargi i rozpoczęcia instrukcji; II. jedna ze stron jest inicjującą, zaś druga pod wpływem pierwszej jest przymuszana do takich praktyk – ordynariusz załączając dokumentację wypadku, przesyła zebrany materiał do Kongregacji, ta zaś przekaże sprawę biegłym oraz konsultorom i na podstawie ich opinii podejmie decyzję.

b/ podczas współżycia naturalnego małżonków u mężczyzny nie następuje wytrysk nasienia;

c/ w których nastąpiło wchłonięcie nasienia przez dotyk narządów rodných małżonków.

Może nastąpić zapłodnienie bez dopełnienia małżeństwa. Przed porodem musi nastąpić przecięcie błony dziewiczej. Tu skoro nie było pełnego stosunku nie nastąpiło dopełnienia małżeństwa. Od strony praktycznej konieczny jest tu dowód fizyczny wynikający z przeprowadzonych badań lekarskich, dowód moralny nie jest wykluczony, ale trudny do udowodnienia. W tym przypadku ordynariusz zwracając się do Kongregacji winien szczególną uwagę położyć na szczególe dotyczącym faktu ewentualnego zgorzenia w wypadku udzielenia reskryptu papieskiego.

⁷² *De precessu*, nr 1.

d/ sztuczne zapłodnienia;
e/ niedopełnienie małżeństwa u tych, którzy poddali się sterylizacji;
Wg Kongregacji Doktryny Wiary opublikowanej w Dekrecie z dnia 13 maja 1977 r. małżeństwo tych którzy poddali się sterylizacji jest ważne zawarte. W dopełnieniu małżeństwa chodzi o to, by małżonkowie podczas współżycia mogli wypełnić te warunki, które należą do czynności ludzkich. Gdyby, według opinii ordynariusza, zachodziła jakaś nadzwyczajna sytuacja, nic nie stoi na przeszkodzie, by zwrócił się do Kongregacji⁷³.

Biskup diecezjalny podczas rozpatrywania prośby o dyspensę papieską, dokładnie analizuje okoliczności i fakty, by wyrobić sobie opinię czy w ogóle przyjąć pismo strony proszącej. Dekretem może odrzucić prośbę, z tym że winien on uzasadniać motywy prawne i faktyczne. Ale petentowi przysługuje w takiej sytuacji prawo rekursu do Stolicy Apostolskiej (por. kan. 1699 §3 KPK). Ta zaś po rozpatrzeniu sprawy, potwierdza lub uchyla dekret biskupa.

Wszelkie wątpliwości w „trudnych przypadkach”, biskup chcąc przedstawić Stolicy Apostolskiej, opracowuje mając na uwadze: niebezpieczeństwo zgorzenia, ewentualne szkody ekonomiczne związane z łaską udzielenia dyspensy, oraz dobro duchowe i społeczne osób zainteresowanych⁷⁴.

Jeśli z prośby o dyspensę *super rato* rodzi się biskupowi roztropna wątpliwość co do ważności tego małżeństwa, wówczas radzi stronom, lub tylko jednej z nich, by wnieśli skargę o nieważność małżeństwa⁷⁵.

W przypadku, kiedy prośba o dyspensę *super rato*, zostanie przyjęta, biskup winien podjąć starania zmierzające do powiadomienia drugiej strony, i o ile wyłoniłaby się nadzieja pojednania małżonków, należy dążyć do rozwiązania trudności i podjęcia pożycie małżeńskiego. Obowiązek ten spoczywa na pierwszym miejscu na proboszczu zamieszkania stron. Nie powinien on pominąć żadnej okazji, aby roztropnie wpłynąć na pogodzenie się małżonków⁷⁶.

Wspomniane działania biskupa mają charakter informacyjny (bez przysięgi). Skoro małżonkowie nie chcą się pojednać, to biskup w tym wstępnym etapie pyta stronę pozwaną (nie proszącą o udzielenie dyspen-

⁷³ G. Bartoszewski, *Postępowanie w procesie*, art. cyt., s. 123-125.

⁷⁴ *De processu*, nr 2.

⁷⁵ Tamże, nr 3.

⁷⁶ *Regulae servandae*, n. 10 §2.

sy), co do faktu niedopełnienia małżeństwa i przyczyn ewentualnego niedopełnienia. Przesłuchania informacyjnego można dokonać za pośrednictwem własnego proboszcza stron lub innego wyznaczonego kapłana⁷⁷.

Skoro podjęte przez biskupa próby pojednania małżonków nie przyniosły oczekiwanego rezultatu, należy podjąć działania powołujące urzędników procesowych. Możliwe jest by biskup sam przeprowadził instrukcję procesu, ale najczęściej powołuje dekretem na stanowisko instruktora procesu oficjała sądu lub innego urzędnika kurialnego. Tym samym lub innym pismem biskup wyznacza obrońcę węzła małżeńskiego i notariusza⁷⁸.

Obronca nie może być pojmowany w tego typu sprawach, jako ten, kto tylko oponuje, przeczy czy uprawia dialektykę, by wykazywać dopełnienie małżeństwa wbrew oczywistym, nagromadzonym podczas instrukcji dowodom. Praktycznie obrońca powinien być obecny podczas przesłuchań stron, świadków i biegłych, oraz aby przy końcu instrukcji przedstawił uwagi w obronie węzła małżeńskiego (kan. 1701 §1 KPK).

Nowością w procesach *super rato* jest to, że biskup w przypadkach trudności występujących podczas procesu, ma prawo zezwolić zainteresowanym małżonkom, by otrzymali pomoc biegłego w prawie⁷⁹. Decyzja o powołaniu doradcy należy do biskupa, czy z jego własnej inicjatywy, czy na wniosek jednej ze stron.

Doradca prawny może okazać się pomocny w rozwiązaniu trudnych przypadków, na które wskazuje kan. 1699§2 KPK. O roli doradcy mówi także kan. 1705 §3 KPK: „Jeśliby Stolica Apostolska odpisała, że z przytoczonych argumentów nie stwierdzono niedopełnienia, wówczas biegły w prawie, o którym w kan. 1701 §2, może w siedzibie trybunału przejrzeć akta procesu, jednak bez wniosku biskupa, by zastanowić się, czy nie można przytoczyć czegoś poważnego za ponownym wniesieniem prośby”.

Doradca dopuszczony przez biskupa zgodnie z prawem, nie może jednak wykonywać obowiązków właściwych patronowi w sprawach o nieważność małżeństwa⁸⁰.

⁷⁷ *Regulae servandae*, n. 10 §1; Instrukcja *Dispensationis matrimonii* z dnia 07.03.1972 r. nr I b, c; *De processu*, nr 4.

⁷⁸ Wg *Regulae servandae*, n. 13-35, biskup powołuje obok instruktora, obrońcy węzła małżeńskiego, aktualiusza, jednocześnie określa poszczególnym urzędnikom ich obowiązki.

⁷⁹ Kan. 1701§2 KPK; o możliwości korzystania z doradców lub biegłych, zwłaszcza osób duchownych wspomina wcześniej Kongregacja w Instrukcji *Dispensationis matrimonii*, II e.

⁸⁰ *De processu*, nr 6.

Po skompletowaniu przez biskupa składu urzędników dla konkretnej sprawy, instruktor przewodzący temuż kolegium, wzywa strony na przesłuchanie. Jednocześnie instruktor winien zachować przepisy, o ile będzie to możliwe, o gromadzeniu dowodów w zwyczajnych procesach spornych i w sprawach o nieważność małżeństwa⁸¹.

Gdyby strona wezwana nie chciała stawić się na przesłuchanie, instruktor może albo ponowić wezwanie, albo skorzystać z pośrednictwa osób, które mogą skłonić ją do stawienia się. Gdy nie jest to możliwe, instruktor może strony przesłuchać przez innego delegowanego duchownego lub świeckiego. O ile i ta próba nie przyniesie oczekiwanego rezultatu, instruktor może żądać oświadczenia wobec notariusza lub w inny sposób prawem przewidziany, np. przez pisemne oświadczenie, byleby tego rodzaju akt miał charakter prawdziwości i autentyczności (kan. 1528 KPK).

Nieobecność strony pozwanej, która zostanie ogłoszona według prawa, winna wynikać z treści akt (kan. 1592 KPK). Jednocześnie w aktach należy zamieścić świadectwa kwalifikacyjne stron (czy uaktywnionych, czy uznanych za nieobecnych w procesie) i świadków, sporządzone przez proboszczów (kan. 1572 KPK). Przesłuchanie stron, a także następnie świadków, po uprzednio złożonej przez nich przysiędze (kan. 1532 KPK), dokonuje się w oparciu o przygotowane przez instruktora lub obrońcę węzła małżeńskiego pytania odpowiadające przedmiotowi sprawy⁸². Podczas przesłuchania kobiety będącej stroną w prowadzonym procesie, powinien być obecny lekarz, cechujący się religijnością, nienaganną obyczajowością i poważnym wiekiem⁸³.

Jeśli chodzi o świadków, których liczba nie jest ściśle określona np. *septimae manus*, instruktor winien rozważyć ich dobór, oraz przesłuchać ich na okoliczność wiarygodności samych stron⁸⁴.

Instruktor podczas przebiegu procesu dla wzmocnienia argumentu moralnego może wziąć pod uwagę wszystko, co wydaje się pożyteczne dla należytego rozpatrzenia sprawy i jest godziwe (kan. 1527 §1 KPK).

⁸¹ Kan. 1702 KPK; chodzi o kan. od 1517 i nast., oraz kan. 1678 i nast.

⁸² Kan. 1530, 1533, 1561 KPK.

⁸³ Kongregacja Św. Oficjum, *Decretum Qua singulari* z dnia 12.06.1942 r., w: AAS 34 (1942) n. 6,201; *De processu*, nr 12.

⁸⁴ *Dispensationis matrimonii*, w: PPK nr 9510; kan. 1572, 1679 KPK.

W niektórych przypadkach okaże się konieczne powołanie jednego lub kilku biegłych, na okoliczność rozstrzygnięcia wątpliwych racji, różnie przez strony i świadków przedstawianych. Biegły po złożeniu przysięgi (kan. 1454 KPK), swoje zadania winien kierować zgodnie z przepisami prawa, wskazując na podstawie jakich dokumentów lub innych odpowiednich sposobów upewnił się o tożsamości osób, rzeczy lub miejsc, jaką metodą i w jaki sposób postępował w wykonaniu zleconego mu zadania, a także na jakich argumentach opiera swoje wnioski (kan. 1578 §2 KPK). Dla dokonania przez biegłego wnikliwej analizy, należy mu przesłać akta sprawy i inne pomoce którymi może się posługiwać (kan. 1577 §2 KPK).

W zbieraniu dowodów na niedopełnienie małżeństwa istnieje ostateczność, korzystania z argumentu fizycznego w formie oględzin ciała małżonków⁸⁵. Stosuje się ten argument o ile konieczny jest dla prawnego stwierdzenia faktu niedopełnienia małżeństwa. Przeprowadzone prywatnie badania mogą być brane pod uwagę (kan. 1581 §1 KPK), o ile instruktor wyrazi na to zgodę. W sytuacji kiedy opinie biegłych różnią się, może być powołany biegły jeszcze bardziej znający przedmiot badań, rozstrzygając wątpliwości.

Należy podkreślić, że oględziny ciała kobiety można pominąć, o ile udowodniono że mężczyzna był niezdolny do dopełnienia małżeństwa lub z dowodu moralnego wynika jednoznacznie, że małżeństwo nie zostało dopełnione. O zaniechaniu oględzin decyduje instruktor, wyciągając wnioski z zebranego materiału.

W procesie o dyspensę *super rato*, nie ma publikacji akt, tak jak to ma miejsce w procesach o orzeczenie nieważności małżeństwa. „(...) sędzia jednak, jeśli dostrzeże, że z racji przytoczonych dowodów prośbie strony proszącej albo zarzutom strony pozwanej grozi poważna przeszkoda, powinien o tym roztropnie zawiadomić stronę zainteresowaną” (kan. 1703 §1 KPK).

Powyższy przepis wprowadza złagodzenie tajemnicy, dla dobra jednej ze stron procesu. Również i na prośbę zainteresowanej strony może jej udostępnić dokument lub treść zeznania (§2), celem udoskonalenia dowodzenia prawdy.

Kolejnym etapem zmierzającym do otrzymania łaski dyspensy papieskiej jest zamknięcie procesu. Instruktor sporządza odpowiednią relację z całości procesu, jasno wykładając jego przebieg i dołącza go

⁸⁵ *Qua singularia*, nr 1,4.

do akt⁸⁶. Relacja ta nie wchodzi w meritum sprawy lecz ma ona charakter chronologiczno – narracyjny, co pomoże biskupowi w opracowaniu *votum pro rei veritate*.

Obrońca węzła małżeńskiego obowiązany jest również do przedłożenia wszystkich uwag, które rozumnie sprzeciwiają się udzieleniu dyspensy papieskiej (kan. 1432 KPK).

Mając tak skompletowane akta sprawy, kompetentny biskup⁸⁷ przystępuje do sporządzenia własnego wotum. Biskup winien rozważyć fakt niedopełnienia i słuszną przyczynę do udzielenia dyspensy. Mając także na uwadze racje pastoralne, biskup bierze pod rozwagę stosowność udzielenia łaski, brak obawy zgorzenia, czy zdziwienia wiernych lub szkodę każdego rodzaju, która mogłyby się zrodzić z udzielenia tejże łaski. To wszystko biskup w swoim wotum uwzględniając szeroko referuje.

Wszystkie akta procesowe i dokumenty są następnie przesyłane do Kongregacji w trzech jednobrzmiących egzemplarzach z potwierdzeniem autentyczności⁸⁸. Rękopisy natomiast winny być przechowywane w archiwum kurii lub sądu. W razie potrzeby rodzącej się z wątpliwości, oryginał akta zostają przekazane do Kongregacji o ile ta wyrazi takie życzenie.

Jeżeli według oceny Kongregacji wymagane jest uzupełnienie instrukcji, biskup zgodnie z wskazaniem uzupełnia braki (kan. 1705 §2 KPK). W takich wypadkach Kongregacja żąda nowych uwag obrońcy węzła i uzupełnionego wotum biskupa *super noviter deductis*⁸⁹.

Po uzyskaniu przez Kongregację pewności moralnej co do niedopełnienia małżeństwa i do zasadności udzielenia dyspensy, prefekt Kongregacji podczas audiencji przedstawia Ojcu św. „sprawę” i po otrzymaniu dyspensy, podejmuje działania zmierzające do dotarcia łaski papieskiej do zainteresowanych.

Kolejnym działaniem, jest przygotowanie przez urzędników Kongregacji, indultu. Dokument podpisany przez prefekta Kongregacji i jej sekretarza zostaje przesłany do ordynariusza miejsca gromadzenia dokumentacji, a nie do stron. Biskup powiadamia o reskrypcie strony oraz poleca proboszczom zawarcia małżeństwa, jak i przyjęcia chrztu,

⁸⁶ Kan. 1704 §1 KPK; por. pismo Nuncjusza Apostolskiego J. Kowalczyka do bpa I. Jeża z dnia 05.03.1991 r. (N. 1363/91) w którym przypomina o tym że uwagi obrońcy węzła małżeńskiego, relacja instruktora i wotum biskupa winny być sporządzone w języku łacińskim lub innym nowożytnym przyjętym w Kongregacji, w: ASB.

⁸⁷ Kan. 137 §1; *Dispensationis matrimonii*, II f.

⁸⁸ *Dispensationis matrimonii*, II g, w: PPK nr 9517.

⁸⁹ G. Bartoszewski, Postępowanie w procesie, art. cyt. s. 130.

aby została dokonana adnotacja o udzielonej dyspensie w księdze małżeństw i ochrzczonych (kan. 1706 KPK).

Po udzieleniu dyspensy papieskiej, małżonkowie, o ile nie zostało to zabronione, mogą wstąpić w nowe związki małżeńskie. Zakaz zawierania ponownego związku może być wyrażony w podwójny sposób: przez klauzulę *według uznania* lub przez klauzulę *formalny zakaz*.

Pierwsza z wymienionych klauzul ma charakter zabraniający zawarcia nowego małżeństwa. Jest ona zwykle dołączona wtedy, gdy niedopełnienie małżeństwa było spowodowane mało ważnymi przyczynami. Usunięcie takiej klauzuli powierza się biskupowi, a to dlatego by szybciej zaradzić potrzebom duszpasterskim wiernych⁹⁰. Jednocześnie Stolica Apostolska zwraca uwagę, by biskup udzielający pozwolenia na małżeństwo – zwolnienia z klauzuli, rozważył wszelkie racje stające przed oczyma za i przeciw, zgodnie z instrukcją umieszczoną w reskrypcie dyspensy. Biskup zdobywszy pewność moralną przez m.in. oględziny lekarskie stwierdzające zdolność do wypełniania obowiązków małżeńskich, jak również otrzymaną rzetelną obietnicę małżonka, że będzie należycie spełniał swoje obowiązki, udziela zwolnienia z klauzuli⁹¹.

W szczególnych wypadkach, gdy przyczyną niedopełnienia był poważny defekt fizyczny, wtedy może być dołączony formalny zakaz zawierania nowego małżeństwa. Zakaz ten nie stanowi nowej przeszkody rozrywającej, ale ma charakter wzbraniający. Usunięcie takiej klauzuli zarezerwowane jest Stolicy Apostolskiej. Zezwolenie na zawarcie ponownego związku małżeńskiego udziela się tylko wtedy, gdy strona po wniesieniu prośby do Kongregacji i wypełnieniu przypisanych warunków, okaże się zdolna do prawidłowego funkcjonowania w małżeństwie⁹².

Poza możliwością udzielenia dyspensy czy to z klauzulą czy bez niej, istnieje też możliwość oddalenia lub udzielenia negatywnej odpowiedzi na prośbę o dyspensę *super rato*.

Jeżeli zdaniem Kongregacji wymagane jest uzupełnienie instrukcji potrzebnej dla potwierdzenia niedopełnienia małżeństwa, w odpowiedzi zaznacza się biskupowi, co należy uzupełnić w aktach z podaniem poleceń do wykonania⁹³.

⁹⁰ *Dispensationis matrimonii*, IIIa, w: PPK nr 9520.

⁹¹ *De processu* nr25.

⁹² *Dispensationis matrimonii*, IIIb, w: PPK nr 9521; J. Glemp, Obecny stan prawny, art. cyt. s. 129.

⁹³ *De processu*, nr 26.

W drugiej sytuacji, gdy Kongregacja stwierdzi: „z akt sprawy nie wynika niedopełnienie”, zawsze jest dana stronom możliwość rozważenia nawet z pomocą biegłego „czy coś poważnego może być dołączone celem wniesienia nowej prośby”⁹⁴.

Na koniec omawiania aktualnego stanu prawnego prowadzonych procesów *super rato*, warto zaznaczyć że prawodawca zatroskany o dobro wiernych, poleca by wszystkie etapy procesu prowadzono wszechstronnie, gorliwie i na ile to możliwe szybko, aby nie następował bezużyteczny czas przerw, a przy tym szkoda dla małżonków⁹⁵.

Zmieniająca się sytuacja gospodarczo – polityczna Polski, jak również w konsekwencji, możliwość łatwiejszego kontaktu Kościoła w Polsce z Watykanem, przyczyniła się do odwołania przez Stolicę Apostolską Prymasowskiego Trybunału do spraw małżeństw zawartych ale niedopełnionych.

W piśmie Prymasa Polski z dnia 17 lutego 1988 r. (N. 569/88/P) skierowanym do biskupów diecezjalnych w Polsce czytamy:

„W listopadzie 1987 r. ponownie zwróciłem się do Kongregacji Sakramentów o przedłużenie indultu. W odpowiedzi z dnia 22 stycznia 1988 r. Prot. N. 1114/87 zaznaczono: „opportunum visum est ut Indultum non amplius prorogetur”. (...) Sekretariat Prymasa Polski nie będzie już pośredniczył w przesyłaniu akt do Rzymu”⁹⁶.

Od powyższego pisma, akta sprawy o niedopełnienie małżeństwa gromadzone w Polsce należy przysyłać w języku polskim do Kongregacji Sakramentów. Do akt winno się dołączyć po łacinie w trzech egzemplarzach: wotum ordynariusza, uwagi obrońcy węzła małżeńskiego i relację instruktora.

Zakończenie

Małżeństwo sakramentalne jest od początku nierozzerwalne. Ważnym jednak momentem dla małżeństwa, jest dopełnienie go przez cielesny akt ludzki.

⁹⁴ Tamże, nr 27; kan. 1705 §3 KPK.

⁹⁵ Zakończenie Okólnika *De processu*.

⁹⁶ Pismo Prymasa Polski zawiera w załączniku kopię decyzji Kongregacji Sakramentów podpisanej przez Prefekta tejże Kongregacji w dniu 22.01.1988 r., w: ASB.

W sytuacji w której z różnych powodów nie nastąpiło dopełnienie małżeństwa, wówczas strony lub jedna z nich, ma prawo wnieść prośbę o dyspensę *super rato* skierowaną do papieża. Po dokładnym zbadaniu, według ściśle określonych zasad, czy małżeństwo nie zostało dopełnione oraz czy istnieje słuszna i proporcjonalnie ważna przyczyna udzielenia dyspensy, papież może tejże łaski udzielić. Tym samym strony, o ile nie istnieje żadna przeszkoda, mogą zawrzeć ponownie związek małżeński.

The procedure to request *super rato* dispensation

Conclusion

The sacramental marriage is indissoluble from the beginning. Yet still important for the marriage is consummating it by conjugal act in a human manner.

In case if, for any reason it hasn't been consummated, then one or both parts have the right to request a dispensation *super rato*, addressed to the pope. After the thorough research according to the strict regulations whether the marriage in question hasn't been consummated, and whether there is real and relatively important reason for dissolution, the pope can grant this grace. By this act both parts, provided that there's no other impediment, can contract a new marriage.